

Pusztacsalád főterén. Egykori kimutatások szerint teljes költsége 209 forint 16 krajcár volt, melyből a soproni kőfaragó kerekén 150 forintot vett fel. Szinte majdnem az egész költséget közadakozásból teremtetették elő, a családnak mindössze 10 forint 36 krajcárt kellett a költségekhez hozzátennie.

Egy tévedést kell korrigálnunk: az irodalomban úgy szerepel, mintha Széchenyi fiatalabbik fia, Ödön lett volna a szobor felállításának kezdeményezője (*Czenk: A pusztacsaládi Szt. István-szobor regényes története, Sopron megyei Népiújság, 1937. szeptember 12.*). Ezzel szemben nem Ödön, hanem az elsőszülött Béla vállalta, mint kegyúr a szobor „patronusságát”, 9 nappal annak felállítása előtt, vagyis augusztus 11-én. A kegyúr a szobor örökös fenntartására kötelezte magát annak a 25 osztrák forintnak a kamatjából, mely ugyancsak a 100 (meg nem nevezett) személy adakozásából gyűlt össze, *Kurucz Lajos Pusztacsaládon, 1860. augusztus 25-én* készített kimutatása szerint. A szomszédos Csapod 1873-as püspöklátogatási jegyzőkönyve sem Ödönt, hanem Széchenyi Bélát tekinti a szobor létrehozójának és fenntartójának. Az elsőszülött fiú volt az, aki a közadakozást irányította úgy, hogy az ajándékozók neve se derüljön ki. Csak egy adakozó neve maradt fenn: *Pongrácz Vendel* csapodi plébánosé, aki bátran vállalta a tiltott akcióban való részvételt. De vállalta a kockázatot *Simor János* győri megyéspüspök, a későbbi gyűjtőmecenás esztergomi érsek is, aki 1860. augusztus 16-i dátummal engedélyezte a szobor felállítását egyházmegyéje területén.

A szobor több mint 120 éves. Az idő megviselte a gyenge homokkövet. Különösen a szobor hátsó, északi része mállékony, a ráülepedett moha miatt is. Az illetékeseknek sürgősen intézkedniük kellene a szobor állagának védelmében.

Katona Imre

Adalékok a Heves megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vizsgálatához*

Az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebb figyelem fordult azon levéltári és más közgyűjteményi iratanyagok felé, amelyek még hasznos szempontokat nyújthatnak a néprajzi kutatás számára, de eddig csupán esetlegesen kerültek felhasználásra és értelmezésre. Ezek a források jelentékeny szerepet játszhatnak akkor, ha az emlékezet útján gyűjtött anyagot az idő nagyobb egységében kívánjuk elhelyezni, rendszerezni. Az egy-egy család és gazdaság felszereltségét, különböző tárgyi és eszközkészletét feltüntető *hagyatéki leltárak* (inventariumok) anyagának vizsgálata és feldolgozása hazánkban jelenleg már több helyütt folyik, s várhatóan az első nagyobb anyagközlések fogják kimutatni, hogy milyen mélységben és valóságossággal kaphat a korábbi évszázadokban élt elődök életmódjára vonatkozó kérdéseire választ ezek alapján a néprajzkutató és a gazdaságtörténész. Az inventariumok mellett azonban fel kell hívunk a figyelmet egy szintén jelentős és hozzáférhető irategyüttesre, az *egyházlátogatási jegyzőkönyvek* (Canonica visitatiók) anyagára.¹

Ezek (eltekintve most a dunántúliaktól) a vidékünket nagyban érintő hódoltsági viszonyok miatt a legrészletesebben többnyire a XVIII–XIX. századból maradtak fenn. A korábban mind egyházszerve-

*A témával kapcsolatosan lásd még Lánosz József írását a vértesszőlősi egyházlátogatási jegyzőkönyvről a *Honismeret* 1982. 4. számában. (Szerk.)

¹*Huszár Elemér: Az egyházmegye látogatása. Hittudomány folyóirat, 1909. 460. old., valamint uo. 1910. 42–92. old.*

²1805-től több település (pl. Sarud, Újlőrincfalva, Tiszanána) vizitációs anyaga vagy annak másolata az egyházmegye átszervezése után a szatmári püspökség levéltárába került át. – A „Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék” közigazgatási rendszere 1569–1876 között állott fenn. Lásd: *Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger, 1955., valamint uő.: Az egri érsekség leveitara. Levéltárak Országos Központja kiadványai. Eger, 1957. A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger, 1958.*

³Az Egri Érseki Levéltár (EEL) canonica visitatiókainak település szerinti anyaga jelzeteit közli *Soós Imre* 1957. – A teljes anyag mikrofilmen rögzítve 1981-ben került az Országos Levéltártól a Heves megyei Levéltárba (HML).

⁴EEL: 3412–3603. r. sz.

⁵Ehhez nyújt értelmezőszótár-szerű segédletet *Varga Imre: A Canonica Visitatio értelmező szótára. Vigília, 1978. 3. sz. 200–204. old.*

zeti, mind pedig közigazgatási szempontból nagy kiterjedésű egri püspöki egyházmegye, illetve Heves és Külső-Szolnok vármegye településeire vonatkozó jegyzőkönyvi anyag² tekintélyes részét ma is az *Egri Érseki Levéltárban* őrzik.³ Az 1746-tól 1831-ig terjedő időszakban keletkezett iratanyag⁴ latin nyelven készült, s ez a tény magyarázza, hogy kevés kutató merített e forrásból.⁵

Heves megyében csupán *Szántó Imre*⁶ és *Kovács Béla*⁷ tanulmányai említhetők, amelyekben az eredeti latin nyelvű anyag részleteinek önálló feldolgozását végzik el.

Tudnunk kell, hogy „a látogatás célja: a hitélet ápolása, az erkölcsök javítása s a látogatás alkalmával szükségesnek felismert intézkedések megtétele”.⁸ E sommás megfogalmazás mögött viszont egy igen aprólékos, szinte minden lényeges szempontra részletesen figyelő egyházi méltóság vezette vizsgálat húzódik meg, melynek során a püspök vagy (akadályoztatása esetén) annak hiteles megbízottja vizitációját „megkezdi az oltárszentség vizsgálatával. . .”⁹

A csaknem 30, fő kérdéskör és az arra adott válaszok adatai minden esetben jóval túlmutatnak a szorosan vett egyháztörténeti vonatkozásokon, s még a hagyományos szakrális jellegűnek számító témakörökhöz tartozó ismeretanyag is nyújthat pl. néprajzi szempontú információt. A *keresztység* témakörénél pl. megismerhető az adott település, összehasonlító elemzés során pedig egy-egy nagyobb vidék keresztelők szokásanyaga, a névadás hagyományai s a keresztzülő-keresztgyermek viszonyának alakulása. Az *ereklyék* esetében pl. külön kérdés érinti a kegytárgyokhoz fűződő babonás (pogány) tiszteletet, majd a záró utasításokban ismételtén kitér erre. Ugyancsak hasonló, gyakran az ősi hagyománytisztelő pogány vonásait vizsgáló kérdések szerepelnek a *kápolnákkal* és a *szentképekkel* kapcsolatosan. A helységek *temetőivel* kapcsolatos adatok a temető néprajzának igen gazdag tárházát nyújtják a kutatók számára. A különböző egyházi célt szolgáló *épületek* (iskola, plébánialak stb.) részletes leírása során pedig nemcsak azok formájáról és kivitelezéséről nyerhetünk érzékletes képet, hanem feltárul az ott folyó élet számtalan apró mozzanata is. Így pl. a plébános jellege, szokásai, viszonya a hívőkkel és az iskolás korú gyermekekkel, azok életkörülményei, magatartásuk, iskolai és iskolán kívüli tevékenységük.

Külön kérdéskör foglalkozik a „*nép viselkedése*”-vel, s az ezzel kapcsolatos észrevételekből színes és eleven kép mozaikjai tárulnak fel egy-egy községre vonatkozóan. Így maradtak fenn a gyakoribb bűnökre, kihágásokra, a házassági és az ünnepi szokásokra, a közerkölcsre, a leány- és legényszervezetekre, valamint a falu iskoláinak szociális helyzetére vonatkozó megállapítások. Végül, de nem utolsósorban hasznos segítséggel szolgál a *canonica* visitatio anyaga abban is, hogy pontosabb képet nyerhessünk egy-egy település gazdálkodásáról, gazdasági viszonyairól, mivel a plébánia különböző (pénz- és természetbeni) javadalmait, azok formáját és származását alaposan részletezik a jegyzőkönyvek.

A fentebb említett, latin nyelven íródott anyag későbbi és részletesebb vizsgálatát számunkra már most megkönnyíti az 1746-os, valamint az 1766–67-es évek *Canonica* Visitatioiból készített fordítás, illetve kivonat, amely megtalálható az egri Dobó István Vármúzeumban.¹⁰ E fordítás anyagában főként a helyi egyház jellegére (plébánia, filia), a templom védőszentjére, a templomra (építés ideje, állaga), a temetőre, a vallásos társulatokra (konfraternitások), a körmenetek idejére és helyére, útszéli kisépitményekre (szobrok, kereszték, kápolnák), s a népesség felekezeti összetételére vonatkozóan értékelhető adatok.

Az 1746-os jegyzőkönyvekből itt most csak néhány kiragadott példát említnék meg. *Építmények* (plébánia, lakóház, templom): „részben kőből, részben fából álló” (Hevesaranyos), „a sekrestyés földbe vájt házban lakik, amely közel van az összeomláshoz” (Mezőszemere), „Az iskolamester házát katonai istállóból alakította át” (Bükkszék), „a kálvinista prédikátor háza patics, náddal fedve” (Tiszanána), „új, kőből épült egyház” (Egerszalók), „a templom alja kő, a többi része fából épült” (Bekőce), „kőből épült, síkfödémés, a sekrestye boltozott” (Besenyőtelek), „kváderkövekből épült, a hajó deszkafödémés” (Egerfarms) stb. *Nemzetiségi helyzetre* való részletes kimutatás mellett ilyeneket is olvashatunk: „a lakosság szlovák, a fiatalok nagy része kezd magyarul beszélni” (Szajla), „a lakosság szlovák, de egy molnár kivételével mind tud magyarul” (Terpes). A *népesedéstörténet* helyi vonatkozásai sem kerültek el a jegyzőkönyv összeállítóinak figyelmét, akik Fedémesen tapasztalták, hogy „kb. 20 év alatt csak 2 házasság volt, évente 1–2 keresztelés”. Szép számmal sorolnak fel a vizitációk *malmokat, földrajzi neveket*, minden községben – a 18. században reneszanszukat élő – *kőfaragás és szobrászat* népi emlékeit (szobrok, kereszték), a nagy kultuszukat élő *hordozható Máriákat*, valamint némely községek *pusztai tartozékait* (pl. Kömlő, Kisfüzes, Fajzat, Hídvég), Kompolton pedig a „*majorságban* dolgozó magyar, német és szlovák nyelvűek”-et említik. A sarudi gabonátárolás gondjait így foglalják össze: „mivel a föld alatti vermeket az áradás elönti, a gabonát a plébános a sekrestyében tartja.” (!)

⁶Szántó Imre: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a visitatio canonicak tükrében 1750–1850. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve III., 1957. 151–196. old.

⁷Kovács Béla: Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században. Archivum 2., Eger, 1974. 47–58. old.

⁸Huszár Elemér: i. m. 1909. 464. old.

⁹Huszár Elemér: i. m. 1909. 468. old.

Az Esterházy Károly püspöksége (1762–1799) alatt végzett egyházlátogatások jegyzőkönyveiben már több, és a korábbiaktól bizonyos fokok eltérő bejegyzést is találhatunk.¹¹ Itt és főként az utasítások (tiltások, rendelkezések) részében számos népszokás meglétére utaló adat fedezhető fel; lévén erre is érvényes, miszerint csak az tiltható, ami létezik. Így említik meg a legtöbb helyen, hogy a püspök tiltja a *fonóházat*, a *húsvéti locsolkodást* (Feldebrőn és Pétervárási pedig a mindkét nembeli harmadnapi locsolkozását!), a *búcsú napi zenés mulatságot*, táncot, lányok és fiúk közös *labdajátékát*, a *posztrikot* (ételhordás a gyermekágyas asszonyoknak), szabályozzák az életkor és nemek szerinti *templomi ülérendet*. Istenmezején külön tiltják a község közelében levő forráshoz vezetett kőrmeneteket és a *forrás megállását*, amit gyaníthatóan egyfajta pogány rítus vallásán köntösből továbbélő szokásgyakorlatának tartottak. Tiszabőn a *Szent Iván-napi tűzugrást* tiltják, s habár ezt máshol nem jegyezték fel, ismerve a szokás igen elterjedt voltát, azt az egyházmegye több településén is megtehették volna.

Amint talán ebből az igencsak vázlatos, a további és részletes elemzésekhez csupán néhány szempontot adó ismertetésből is kiderül, a néprajzi kutatás számtalan területéhez nyújthatnak számottevő adatokat az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Mivel a bennük rejlő anyag számos, egykorú forrásnál – bizonyos fokok – teljesebben fogja át egy-egy település életének keresztmetszetét, ezért talán nem érdektelen az az óhaj, hogy *teljes egészükben és anyanyelvünkön* tárhassuk fel a népi életmód, szokás- és hagyományvilág e kevésbé ismert s még újabb ismereteket rejtő tárházát.

Kriston Vizi József

Demokratikus ifjúsági mozgalmak az 1940-es évek első felében

1942. elején összegyűltek a magyar demokratikus ifjúság legjobbjai a Kabai Márton Kör által rendezett konferenciára. Tervük volt: megvitatni a magyar nemzet és a magyar ifjúság sorsproblémáit és közös kiutat keresni abból a zsákutcából, amelybe a magyar uralkodó osztályok háborús politikája sodorta az országot.

A politikai barométer ez év elején viharos tavaszt jelzett a kemény „téli” meglepetéseitől még fel sem ocsúdott országnak. Rövid fél év alatt a Horthy-Magyarország szembekerült a világ nagy részével. Hadat üzent a Szovjetunióknak, az Egyesült Államoknak és hadba lépett Magyarországgal Anglia is. A remélt és eddig menetrendszerűen valóra vált „villámháború”, a Blitzkrieg elmaradt, helyette Moszkva alatt Hitler elszenvedte első nagy vereségét. 1942 tavaszára nyilvánvalóvá vált az is, hogy a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok együttműködése nem átmeneti jellegű, hanem olyan katonai szövetség, amely a benne feszülő ellentétek ellenére, a fasiszta tábor megsemmisítéséig fennmarad.

Az ország szempontjából kedvezőtlen világfejeményeket hasonló belső események követik. A magyar kormány teljesíti Hitler követelését, s hozzájárul 250 ezer ember, a 2. magyar hadsereg frontra küldéséhez. Ugyanezekben a napokban Bácskában halomra gyilkolják a szerb lakosságot. Ez a tett az ország szekerét kibogozhatatlanul – erkölcsileg is – a náci Németországhoz köti. A történetek még az uralkodó osztályok táborában is elégedetlenséget váltanak ki, de lépéseik – amint ezt a Kállay-féle hintapolitika bizonyította – nem a náci oldaláról való leszakadást, hanem a háborúba még mélyebbre merülést eredményezik. S ekkor – 1942 tavaszán – jelentkezik nyílt zászlóbontással az a másik Magyarország, amely a demokratikus és Hitler-ellenes erők összefogásával és határozott programjával megjelöli azt az utat, amely az országot kivezetheti a háborúból.

Az ország háborúba lépése a demokratikus eröket még szétforgácsoltan találja. A kommunisták azok, akik elsőként szólják közös frontra mindazokat, akik szemben állnak a Hitler oldalán viselt háborúval és hajlandók együttműködni a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. A KMP Központi Bizottsága 1941 őszén kiadott felhívásában közös harcra szólítja az ország összes Hitler-ellenes erőt: „Minden politikai látókörrel rendelkező, hazafias ember egyetért abban, hogy jelenleg félre kell tenni az elválasztó ellentéteket és csak a közös nemzeti érdekeket szabad szem előtt tartani. Létre kell hozni egy németellenes nemzeti összefogást, amely a nemzet ellenállását egyesíti a szolgátsító törekvések ellen...” – olvasható a felhívásban.

Kezdetben a nemzeti összefogás szükségességének megértetése és az adott lehetőségek kihasználása: az összefogás propagálása és népszerűsítése áll a munka középpontjában. Mind több baloldali, illetve Hitler-ellenes polgári lap ad teret az antifasiszta nemzeti egység gondolatának, s egyre több politikai szervezet, vagy közéleti személyiség tesz hitet a nemzeti erők tömörítésének szükségessége mellett. A

¹⁰ A fordítást és a kivonatolást Kovács Béla levéltáros készítette 1970-ben, akinek szóbeli közléseiért itt mondok köszönetet. – Az anyag a Vármúzeum ún. Palóc Adattárában PA: 62–70, valamint a PA: 64 és 65–70 tételszámok alatt található. Itt szerepel a P. Madar Ilona által kivonatolt anyag egy Hatvanra vonatkozó része 1829-ből. Száma: PA: 67–70.

¹¹ PA: 64–70 (Heves megyei), valamint PA: 65–70 (Külső-Szolnok területe).